

Oslo - byen og vassdragene

Av Kjell Sandaas og Kari Halvorsen

Kjell Sandaas er faglig leder
i Helsevernetaten, Oslo kommune.

Denne artikkelen er en oppdatert sammensmelting av to artikler fra Oslo Bymuseums tidsskrift Byminner nr. 4/93.

Sammendrag

Oslo kommune har arbeidet systematisk med vern og forvaltning av byens vassdrag siden 1975. Et miljøpolitisk prinsippprogram, med tilhørende overvåkingsprogram, ble laget i 1980. Bystyret har etterlyst hjemmel for å nekte bekkelukkinger, og et 20 m belte på begge sider av vassdragene skulle beholdes ubebygget. En rekonstruksjon av byggesonens opprinnelige vassdrag i 1995 viste at nær 75% av bekkene var lukket. En meget ambisiøs målsetting har båret store frukter, og vassdragene har fått en helt annen status i dagens byplanlegging.

Innledning

Oslo kommunens systematiske arbeid med vern av våre svært urbane vassdrag siden 1980, og erfaringene herfra, bør kunne gi en god bakgrunn for vurdering og revisjon av Rikspolitiske retningslinjer for vernede vassdrag. Stoffet bør leses i sammenheng med foredraget som ble holdt på Vannforeningens seminar om forvaltningen av våre vernede vassdrag 6. april i år.

Vassdragene som ble borte

En hver by med respekt for seg selv har en byelv. Noen har fler. Oslo er blant disse.

Hvordan er det med respekten for vannet i dag? Oslo har lenge glemt sin fortid som byen ved Alnaosen, som industribyen langs Akerselva, Lysakerelva, Frognerelva, Ljanselva, Merradalsbekken og Hoffselva. Men nå skimter vannet igjen lys i enden av røret. Respekten blir gjenreist. Mange ønsker nå vannet tilbake som en viktig del av bymiljøet vårt. Det planlegges gjenåpning av lukkede bekker og elver i Oslo som i andre byer verden over. Dessverre rakk vi å gjøre rørledninger, kloakker og byggegrunn av det meste av byggesonens elver, bekker og dammer før vendepunktet kom. Og beklageligvis er lukking, gjenfylling og overbygging fremdeles god latin i mange kretser.

Statuskartet for åpne og lukkede vassdrag (fig. 1) viser med all tydelighet hvor mange av vassdragene våre som er blitt borte, og hvor sørgelig lite som fremdeles renner i dagen. En rekonstruksjon av alle byvassdragene våre basert på kart fra 1780-årene og fremover mot vår tid (Smedshaug og Sandaas 1993) viser med all tydelighet hva som har blitt borte. Statuskartet (fig. 1)

Vassdragene i byggesonen

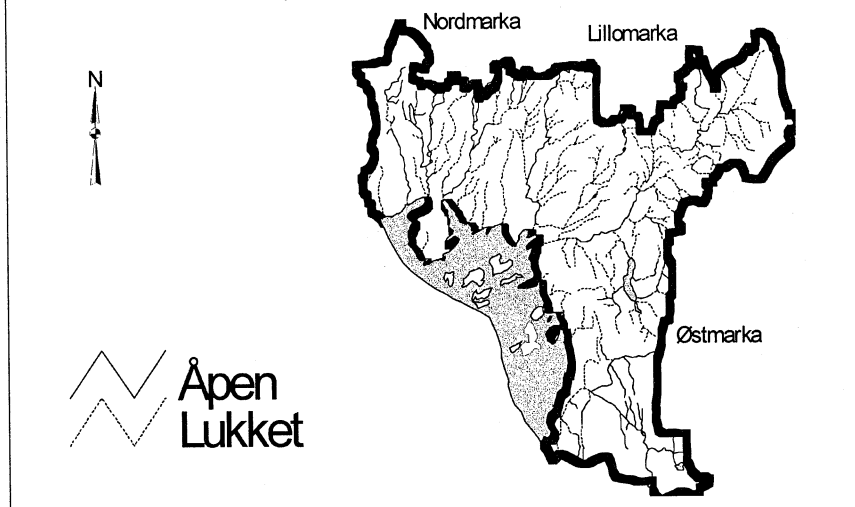

Fig. 1. Oslos byggesone med alle vassdrag vist som lukkede eller åpne ajour pr 1992 (Nordahl-Olsen og Halvorsen 1993).

er ikke ajourført med de senere endringene, slik at bildet om mulig er enda tristere. Hensikten er å vise hva som er blitt borte og hvor bekkene har gått, men også å inspirere til å ta fatt på gjenåpning der det er mulig og hensiktsmessig. På grunnlag av rekonstruksjon av vassdragene og feltarbeid ble andel åpne og lukkede km vassdrag beregnet (Waage 1995) til 315 km vassdrag totalt, hvorav 226 km eller 72 % var lukket og 89 km eller 28 % gikk åpne i dagen pr 1995.

Vassdragene har betydning for våre helse og trivsel, som mottager av vårt avfall, som kulturminnemiljø, som naturopplevelse, som del av bymiljøet. Arbeidet med å ta vare på Oslos byvassdrag kan stå som et glimrende eksem-

pel på at en ambisiøs politisk målsetting om å gjøre vassdragene til "smilerynker i byens ansikt", virkelig har båret frukter. Vannkvaliteten er blitt adskillig bedre de siste 10-15 årene. Totaltransporten av nitrogen og fosfor fra vassdragene til fjorden ble redusert med ca 75% fra 1980 til 1990, og fisken er kommet tilbake mange steder. Turveier er ført frem og badeplasser har gjenoppstått. Dette gjelder ikke bare i Akerselva. Mange gode, lokale krefter er igang, bl.a. i Alna, Ljanselva og Gausstadbekken.

Oslo kommunes målsetting

Synet på miljøet og teknologien har endret seg kraftig, og i de siste 30 til 40

år har kommunen brukt store summer på å bedre forholdene i vassdragene. Kommunen vil reetablere noe av den naturen som er gått tapt.

For 18 år siden vedtok Oslo kommune svært viktige mål for sine vassdrag. Disse har vært en viktig grunnsten i vassdragsforvaltningen i Oslo kommune. Målene vil bli gjengitt og gjennomgått punkt for punkt, og vil faktisk se at flere av disse ambisiøse målene er oppfylt.

Oslo formannskap vedtok **Miljøpolitisk prinsippprogram for vern av elver, bekker og vann** 9. juni 1982. Her er viktige mål for vassdragene nedfelt:

1. *Et vassdrag er et viktig element i landskapsbildet. Det liver opp og gir grunnlag for en frodig vegetasjon. Alle vassdrag bør beholdes i økologisk likevekt med en naturlig artsriktighet. Breddene bør være fri for bebyggelse og tilgjengelige for publikum.*
2. *De besluttende organer stadfester opprettelsen av vannverngruppen som koordinerende og rådgivende organ i saker som angår vern av elver, bekker og vann i Oslo. Alle vesentlige saker som angår vern og forvaltning av Oslos vannressurer, vurderes bl.a. av denne gruppen. Dette gjelder også småbekker, dammer og tjern.*
3. *Det utarbeides vannbruksplaner for Oslos hovedvassdrag. Ljanselva velges som et prøvevassdrag.*
4. *Overvåking av Oslos vassdrag gjennomføres ifølge utkast til overvåkingsprogram utarbeidet av vannverngruppen i februar 1980.*
5. *Oslo kommune ønsker et generelt forbud mot lukking av elver, bekker og vann. Administrasjonen pålegges å klarlegge om det idag finnes grunnlag for et generelt forbud mot lukking av elver, bekker og vann. Er ikke det tilfelle, tas spørsmålet om lovendring opp med sentrale myndigheter.*
6. *Det er ønskelig å få etablert et generelt byggeforbud minimum 20 meter på hver side av alle vassdrag, f. eks. i form av generalplanvedtekt. Ved planleggingen forsøker man å skjerme minst 20 meter på hver side av alle vassdragene mot inngrep.*
7. *Områder av lokal naturvernmessig betydning bør vernes ved administrative tiltak, dvs. vern etter bygningsloven, hvor kommunen selv har forvaltningsmyndigheten. Enkelte områder kan være verneverdige i nasjonal sammenheng. Disse kan om nødvendig vernes etter naturvernloven, for vassdragene kan dette bli aktuelt for Østensjøvannet.*
8. *Vannverket fortsetter arbeidet med sanering av alle kommunale kloakkutslipp. Arbeidet med avskjærende ledninger, rehabilitering av dårlig ledningsnett og tiltak mot industriforurensninger intensiveres.*
9. *Det organiseres et bedre oppsyn med vassdragene.*
10. *Oslo kommune går inn for redusert bruk av fosfatholdige vaskemidler. Det igangsettes en holdnings- og opplysningskampanje for bruk av fosfatfrie vaskemidler.*

11. *Det utarbeides forslag til et informasjonsprogram om vassdragene.*

Det lysner i enden av tunnelen

I første punkt av prinsippprogrammet er et **overordnet mål for vassdragene** stadfestet. Kommunen ser på vassdragene som positive og viktige landskapselementer. Gjennomgangen av de neste punktene vil vise at oppfølgingen og måloppnåelsen har vært god.

Vannverngruppa var den drivende kraften bak utarbeidelsen av overvåkingsprogrammet og prinsippprogrammet. Den besto av representanter fra de tekniske etater, samt fra Miljøetaten (tidl. Oslo helseråd). Gruppa var rådgivende og den hadde ikke eget budsjett. Vannverngruppa ble etter hvert nedlagt og det dukket opp tverretatelige arbeidsgrupper på konkrete prosjekter knyttet til våre vassdrag, men de kunne på ingen måte erstatte den kontinuiteten som lå i vannverngruppa.

Vannbruksplaner for Oslos hovedvassdrag er bare blitt laget for Sørkedalsvassdraget med Lysakerelva (Jørgensen 1992) Det er utarbeidet disposisjonplan for Alna og kommunedelplan for Akerselva, og tilslutt er bydelene, skolene og frivillige organisasjoner engasjert i miljøprosjekt Ljanselva der utrolig mye er utrettet.

Overvåkingsprogrammet for elver, bekker og vann i Oslo kommune startet i 1980 som et samarbeidsprosjekt mellom to kommunale etater, pluss at Norske institutt for vannforskning (NI-VA) og Laboratorium for ferskvannsekologi og innlandsfiske (LFI) ved

museene på Tøyen ble engasjert til spesielle biologiske undersøkelser. Det blir tatt prøver flere ganger årlig på prøve-stasjonene i vassdragene og i de innsjøene som er med i overvåkingsprogrammet. Kommunen har en god oversikt over tilstanden og utviklingen av forurensningsnivået i våre vassdrag, og kan derved kvantifisere tilførselen av forurensning til Oslofjorden fra vassdragene. Overvåkingen gir oss et best mulig grunnlag for prioritering av tiltak, og vi kan registrere virkningen av tiltakene. Det er derfor svært viktig at overvåkingen av vassdragene opprettholdes minst på idagens nivå.

Hvorfor bevare våre bekker åpne?

- En bekk som legges i rør, mister sin selvrensende evne og blir lett til en stinkende kloakk, selv på en kort strekning. Vi mister kontrollen og oversikten over gamle rør og ledninger som går ut i elven. Dermed blir det nærmest umulig å lokalisere lekkasjer. Forholdene for fisk blir dårligere, og verdifulle biotoper og naturens mangfold reduseres. Det kan nevnes at en del utryddings-truede plantearter i Norge vokser i grøfter og bekker. Disse er i sterk tilbakegang som følge av opprensning i eller gjenfylling av bekkeløp.

Når det gjelder **lukking av bekker og nedbygging av breddene** kan det være nyttig å komme med noen eksempler. På tross av vedtatte målsettinger fra 1982, så er det 15-20 år gamle stadfestede reguleringsplaner som gjelder mange steder. Nedre del av Trosterudbekken ble lukket pga en gammel regulering. Området ble utfyllt, og en verdifull våtmark forsvant. Ved å komme

tidlig inn i saksbehandlingen, og ved å bruke tid til diskusjoner med utbygger og til befaringer i felten, gikk det adskillig bedre i Styggedalsbekken og Hovinkbekken. I det ene tilfelle ble resultatet en omlegging av bekken og i det andre en rekkehusenhet mindre slik at bekken ble bevart. Om det var interessen for bekken eller det faktum at husene var lettere å selge med større utareal, skal være usagt. Det siste eksemplet gjelder omlegging av Sognsvannsbekken i forbindelse med nytt Rikshospital på Gaustadjordene. Hadde denne byggesaken vært aktuell for 15 år siden, så hadde dessverre Sognsvannsbekken blitt lagt i rør uten større protester.

Oslo kommune har gjort flere forsøk på å få et generelt forbud mot lukking av elver, bekker og vann. Bystyret vedtok i 1985 en vedtekt til bygningsloven, men denne ble ikke stadfestet av miljøverndepartementet. Kommunen fikk den gangen beskjed om at hvis man ønsket å beskytte sine vassdrag, så skulle man gjøre det ved regulering av de aktuelle områdene. I oktober 1993 har bystyret vedtatt kommunedelplan for grøntstruktur i byggesonen, og i den planen er det innlagt byggelinjer langs flere av våre vassdrag. Kommunedelplanen for Akerselva beskytter dessuten det vassdraget spesielt. Satsingen på Akerselva Miljøpark var et "hjerterbarn" for daværende miljøvernminister, Sissel Rønbeck. Det ble bevilget statlige millioner til dette prosjektet, og Akerselva fikk et løft som svært få andre vassdrag i dette landet har fått.

Når det gjelder **områder med betyd-**

ning for biologisk mangfold er det ingen slike områder i tilknytning til vassdragene som er sikret som spesialområde - naturvernområde etter plan- og bygningslovens § 25.6. Store deler av områdene langs våre vassdrag er regulert til friområde, men det er ønskelig at viktige edelløvs-kogsforekomster hadde vært sikret på en bedre måte. Østensjøvannet med naturfaglige interesser på svært mange fagfelt, ble høsten 1992 vernet etter naturvernloven som våtmarksreservat.

Saneringsplanen for avløpsnett (1989) er en direkte oppfølging av prinsipprogrammet. Den ble revidert i 1992 og har følgende mål:

- Alle elver og elvestrekninger skal ha en vannkvalitet som tilfredsstillende rekreasjonsformål.
- Alle elver, med unntak av Mærradalsbekken, skal ha en vannkvalitet slik at laksefisk kan leve og reproducere i hele elva lengde.
- Det skal være mangfoldig dyre- og planteliv i alle vassdrag.
- Nydalsdammen, Groruddammen og Grinidammen (med forbehold om at samarbeid med Bærum kommune kan opprettes) skal ha sikker badevannskvalitet.
- Utslippene fra avløpsnett skal ikke være til hinder for at det blir tilfredsstillende badevannskvalitet på badevannsplassene langs fjorden.

Kampanjen for bruk av **fosfatfrie vaskemidler** ble tatt alvorlig av kommunen, og problemet løste seg også ved at industrien fulgte opp. Idag er de fleste vaskemidler fosfatfrie.

Oslo kommune har laget **informa-**

sjonsmateriell om vassdragene, som drikkevann og til rekreasjonsformål - bading, fiske, estetisk opplevelse. Det er laget brosjyrer om hvorfor våre vassdrag skal være åpne. Det er arrangert **fiskekonkurranser** i Akerselva, og det arrangeres **åpne dager i kommunale etater** for å informere, blant annet på vannrensianleggene. **Tematurer** langs våre vassdrag er arrangert i samarbeid med blant annet flere aviser. **Ryddeaksjoner** arrangeres årlig langs elvene våre. Foruten kommunalt ansatte er dette en jobb som idrettslag og skoler er med i. Kommunen er opptatt av at Oslos innbyggere skal forstå hvor viktig det er med rent vann og at vi skal bli glad i våre vann og vassdrag. Da vil publikum fungere som de beste oppsynsmenn noen kommune kan ønske seg. Publikum er snare til å varsle om olje, skum, kloakklukt og forsøpling langs vassdragene. De er opptatt av at sitt nærområde skal bevares og utvikles til noe positivt. Dette kan vi se ved at det dannes foreninger som "Østensjøvannets Venner", "Smestaddammens Venner", "Holmendammens Venner" og "Akerselvas Venner". Snart har enhver dam og ethvert vassdrag sin egen venneforening. Siste skudd på stammen er Oslo Elveforum (fikk bevilget 0,5 mill fra Stortinget) som består av lokale ildsjeler, inkludert tidligere politikere.

Oslo kommunes abisjose målsetting for vassdragene ble fulgt opp politisk gjennom bystyrets Miljøvernmelding i 1989 og dens oppfølger Byøkologisk program vedtatt av bystyret i 1998.

Det er lov å skue bakover, for å la

seg inspirere til innsats fremover. Konklusjonen er at det nytter, men også at det tar tid.

Litteratur

Litteraturlista omfatter kilder som er sitert eller omtalt og egne arbeider som inngår som vesenlige deler av artikkelen.

Bennett, R.G. 1969. The Drainage of Central Oslo. *Norsk geografisk tidsskrift* 23, 67-76.

Halvorsen, K. 1993. Vern av byens vassdrag. Oslo kommunes målsetting. *Byminner* nr: 4/93. Oslo Bymuseum.

Jørgensen, G. 1992. Vannbruksplan for Sørkedalsvassdraget. Oslo kommune, Etat for miljørettet helsevern. ISBN 82-992564-1-0.

Nordahl-Olsen, T. og Halvorsen, K. 1993. Oslo kommune. Etat for miljørettet helsevern. Miljøstatus 1992. Natur og miljø i Oslo kommune pr. 1992. ISBN 82-91332-00-2.

Oslo kommune, Vannverngruppa. 1980. Samlet overvåkingsprogram for vern av elver, bekker og vann i Oslo. Rapport, 29 sider.

Oslo kommune, Vannverngruppa. 1982. Miljøpolitisk prinsippprogram for vern av elver, bekker og vann. Rapport, 18 sider.

Oslo kommune. 1989. Om miljøvern i Oslo. *Bystyremelding* nr: 7/89. Rapport, 66 sider.

Oslo kommune, Oslo byplankontor. 1989. Forslag til kommunedelplan for Akerselva miljøpark. Rapport, 85 sider.

- Oslo kommune, Plan- og bygningsetaten. 1991. Grøntplan for Oslo. Kommunedelplan for grøntstruktur i byggesonen. Rapport, 119 sider.
- Oslo kommune, Plan- og bygningsetaten. 1991. Grøntplan for Oslo. Kommunedelplan for grøntstruktur i byggesonen. Vedlegg nr: 1. Detaljerte kart med forslag til bindende arealbruk. Rapport, 28 sider.
- Oslo kommune. Vann- og avløpsetaten. Avløpsnett i Oslo. Saneringsplanen 1992. Rapport, 20 sider.
- Oslo kommune. 1998. Oslomiljøet. Byøkologisk program. *Bystyremelding* nr: 9/98. Rapport, 37 sider.
- Sandaas, K. 1993. Byen og vassdragene. *Byminner* nr: 4/93. Oslo Bymuseum.
- Smedshaug, E. og Sandaas, K. 1993. Rekonstruksjon av Oslos vassdrag. Oslo kommune, Etat for miljørettet helsevern. Rapport, 5 sider.
- Waage, J. 1995. Grønn plakat. Endringer i grønnstrukturen i Oslos byggesone pr. 1995. Grønne indikatorer. Oslo kommune, Miljø- og næringsmiddeletaten. Notat, 2 sider.